

La societat de Barcelona i el seu dret. Segles XI-XIII¹

Tomàs de Montagut i Estragués*

Universitat Pompeu Fabra

RESUM

L'ordenament jurídic de la Barcelona baixmedieval, que trobem ja ben madur en el segle XIII i que entenem com una síntesi de drets (usos, costums, privilegis, lleis, etc.) i d'organització (municipi, universitat de prohoms, consolats, etc.) és fruit primordial de la voluntat interessada dels seus dirigents: uns prohoms o patricis que dirigiran una expansió urbana de la societat barcelonina que clarament els beneficia i que els permetrà la consolidació i perpetuació com a grup social, a través d'unes formes i d'unes figures jurídiques individuals, familiars i socials adequades i orientades als seus propòsits de lideratge polític i econòmic de Barcelona.

L'elevat grau d'autonomia que la societat barcelonina aconseguirà en el segle XIII a través de les seves institucions de dret públic i privat és mantindrà estable fins al segle XVIII, quan la nova dinastia borbònica derogarà les institucions pròpies d'autogovern municipal.

Paraules clau: municipi de Barcelona, patriciat, mercat, préstec, paries, penyora, comerç, hipoteca, comanda, negociant, consolats

«Ubi societas ibi ius»: aquest aforisme d'un prestigiós jurista romà ens indica que tota societat genera el seu dret, encara que també és certa l'expressió correlativa «ubi ius ibi societas» pel que fa a recordar que on trobem un dret és perquè existeix una societat.²

Com analitzem de forma més detallada en un altre article,³ l'ordenament jurídic de Barcelona al segle XIII es compon d'uns costums, uns privilegis i unes incipients ordinacions que interactuen amb unes institucions polítiques i administratives pròpies. Aquestes han estat conformades des del 1249 fins al 1284 per un conjunt de privilegis reials que donen vida i personalitat jurídica pròpia al municipi o universitat de Barcelona, regulant la constitució i les funcions dels seus magistrats directius i de les seves assemblees consultives i de govern.⁴

Tanmateix aquest ordenament jurídic propi de Barcelona només pot trobar la seva plena significació dins de la societat que el va produir. Per oferir un examen sintètic d'aquesta qüestió, seguirem de forma molt resumida les valuoses aportacions que el professor Stephen P. Bensch ha ofert en la seva fonamental obra *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*,⁵ la qual, pel seu plantejament agut i pe-

netrant, per la rellevància dels temes tractats i per la congruència i la claredat expositiva, constitueix avui una obra de referència obligada sobre la història de Barcelona dels segles XI-XIII.

En síntesi, podem afirmar que l'ordenament jurídic de Barcelona del segle XIII és fruit primordial de la voluntat interessada dels seus dirigents. Uns dirigents o patricis que Bensch⁶ estudia pel que fa als seus orígens, a la seva funció directiva d'una expansió urbana que els beneficia i a la seva consolidació i perpetuació com a grup social, a través d'unes formes familiars adequades als seus propòsits de lideratge social de Barcelona.

Naturalment, el context geogràfic, polític i econòmic ofereix els elements interpretatius bàsics per donar sentit a tot el procés de formació i d'evolució del patriciat barceloní.

La Barcelona catalana té els orígens en la conquesta que els carolingis van fer l'any 801 de la ciutat musulmana. El territori circumdant d'influència immediata aviat s'especialitzarà en conreus de qualitat, de manera que, finalment, es coneixerà amb el nom de l'horta i vinyet de Barcelona. El rec comtal, que segueix l'antic aqüeducte romà del Besòs, donarà la primera força hidràulica a la ciutat i l'estretor de la seva plana litoral obligarà els barcelonins a cercar en el mar els recursos que li manquen i que el territori circumdant no proporciona.

Del 801 endavant, la ciutat romandrà unida sota una sola jurisdicció pública i en el seu nucli urbà —la *civitas* o

* Adreça de contacte: Tomàs de Montagut. Departament de Dret, Universitat Pompeu Fabra. Trias Fargas, 25-27 08005 Barcelona, Catalonia, EU. Tel. +34 935421646. Fax: +34 935421646. E-mail: tomas.montagut@upf.edu

urbs— hi tindran la seu els poders civils (comte) i eclesiàstics (bisbe). Les dues potestats es repartiran les quatre portes de les muralles romanes que encara encerclen la ciutat i que no es fragmentaran en fortaleeses privades. Al peu d'una de les dues portes/castells del comte se celebrarà el mercat setmanal de Barcelona, font primordial de riquesa d'on beuran els primers dirigents barcelonins.

Els suburbis, els ravals, les viles noves que creixen fora muralles durant els segles XI a XIII seran la seu dels negociants, dels canvistes, dels artesans i dels comerciants en general. Per assegurar i protegir els nous barris de ponent, Jaume I endegarà la construcció d'una segona muralla, la qual ampliarà el territori del nucli urbà fins a la Rambla.

Els interessos de la casa comtal de Barcelona i els de la ciutat no seran divergents, sinó que hi haurà moltes convergències i punts de contacte que oferiran oportunitats comunes beneficioses tant per a la ciutat com per a Catalunya i també per a tota la nova Corona d'Aragó que sorgirà a partir de mitjan segle XII.

El gran i ràpid creixement demogràfic de Barcelona, que passa de 1.500 persones l'any 1000 a unes 10.000 l'any 1200 i a unes 34.000 l'any 1365, plantejarà problemes de proveïments que només podran resoldre's amb una política d'expansió econòmica sobre Catalunya i sobre la Mediterrània. En aquest punt existirà una clara convergència i coordinació d'interessos entre els dirigents barcelonins i els seus comtes reis. Barcelona oferirà a la monarquia un centre administratiu i una font d'ingressos per a finançar les polítiques públiques de la Corona. En contrapartida, Barcelona assolirà una posició hegemònica sobre les altres ciutats de la Corona a finals del segle XIII, per bé que mai no es constituirà en capital de l'Imperi.

Bensch analitza també els problemes fonamentals d'organització i de coordinació de la comunitat: el de la constitució del poder públic inicial de Barcelona (segles IX-XI),⁷ el de la seva crisi (segle XI)⁸ i el de la seva reconstrucció pel comte a través de les vies de govern (activitat militar i tributària), de gràcia (atorgament de privilegis i nomenament de càrrecs) i de justícia (validació de concòrdies i erecció del tribunal del veguer). Cal destacar la incidència que l'activitat cooperativa dels dirigents barcelonins va tenir en aquest procés de constitució política composta de la Corona d'Aragó,⁹ de Catalunya¹⁰ i del municipi de Barcelona, el qual, com hem dit, dirigirà el comte rei.

Des del primer privilegi concedit a Barcelona pels carolingis (801) es reconeix l'autoritat comtal sobre les matèries més àrdues (incendis, homicidis, raptos, etc.) i es respecta el costum local¹¹ per a les altres causes. La confirmació posterior atorga encara més potestat al comte, com a líder militar i protector de les possessions dels pagesos lliures. La concentració de la potestat pública en el comte de Barcelona, de Girona i d'Osona la confirmen els carolingis el 878.

La potestat espiritual del bisbe de Barcelona no suposarà una limitació de la potestat temporal del comte de Barcelona, perquè la immunitat judicial i fiscal del bisbe no comportarà una immunitat política, sinó que es resoldrà

en una aliança entre el comte i el bisbe, en què el comte ocupa una clara posició de preeminència jurisdiccional. En aquest sentit, no existirà mai un enclavament jurisdiccional del bisbe dins la ciutat de Barcelona.

Amb tot, la crisi del poder públic comtal (1041-1059) serà produïda per l'intent d'apropiació dels recursos i dels drets fiscals per part dels vescomtes, dels veguers i dels castlans, el quals, malgrat el seu caràcter d'oficials delegats del comte, tendeixen a la patrimonialització de l'ofici públic que exerceixen i intenten apropiar-se dels drets de la justícia, de la moneda, dels drets del mercat i dels serveis públics (molins, forns i aigua).¹² Les concessions gracioses i les reformes endegades per Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV als segles XI-XII aconsegueixen mantenir intacta la unitat jurisdiccional en mans del comte i limitar els abusos dels vescomtes i dels veguers, que amenaçaven la comunitat urbana protegida per privilegis.

Veguers de Barcelona (esmentats per primer cop el 1094) i batlles de Barcelona (esmentats ja el 1144) han d'auxiliar el comte en l'exercici de les seves funcions públiques i, en especial, en les funcions fiscals i tributàries.¹³

El primer cens de Barcelona per recaptar un tribut es confegeix el 1145 i pot dir-se que en aquest moment s'identifica una comunitat urbana barcelonina sobre la base del tribut o quèstia que per raó de la família o del patrimoni familiar s'haurà de satisfer al comte.

També en aquests moments (1148) trobem la primera acció cooperativa dels ciutadans amb els projectes d'expansió territorial del comte, quant al substanciós préstec que li van facilitar onze ciutadans distingits de Barcelona per finançar la conquesta militar de Tortosa. El pacte de finançament d'aquesta empresa de guerra pública va comportar que els burgesos prestamistes entressin a l'Administració local de la ciutat i poguessin recuperar el capital i els interessos dels seus crèdits amb la gestió de drets, tributs i serveis públics consignats i cedits a ells pel comte com a penyora i garantia dels pagaments concertats.

La reforma administrativa endegada per Ramon Berenguer IV i la posterior introducció el 1179 del retiment de comptes en tots els dominis del rei van esperonar la inversió dels capitals burgesos a les finances reials, atesa una concepció emprenedora de l'Administració pública que alhora ofereix seguretat jurídica.¹⁴ En efecte, l'Administració reial s'anava organitzant i dotant amb una força executiva àmplia però també sotmesa a avaluació periòdica per raó dels resultats econòmics assolits i per la legalitat de la seva gestió. És a dir, l'exigència de responsabilitats introdueix el principi de l'imperi del dret pel qual la gestió dels oficials reial que actuen a Barcelona s'ha de mesurar també d'acord amb la tradició del dret visigòtic i d'acord amb el privilegis i amb les normes dels incipients usos i costums locals de Barcelona que expressaran jurídicament i de mica en mica els interessos comuns dels ciutadans.¹⁵

La resolució dels conflictes o litigis entre parts i la competència per a resoldre'ls a Barcelona van experimentar una evolució semblant a la de tot Catalunya.

Fins al segle XI l'Administració de justícia és una competència que pertany en exclusiva a la potestat pública, que segueix en cada cas els preceptes i els procediments establerts en el llibre de la legislació visigòtica (*Liber iudiciorum*), tal com s'havia anat transmetent des del segle VI. Un tribunal públic presidit per jutges professionals coneixia la causa seguint un procediment judicial que s'iniciava amb la citació del demandat i es cloïa amb la promulgació de la sentència, en la qual s'aplicava el dret escrit als fets provats racionalment en la causa.

La crisi del poder públic al segle XI va provocar que els litigis entre parts es resolguessin a través de pactes i acords entre els interessats, de manera que les sentències —documents públics judicials— van ser substituïdes per altres documents de caire privat com foren les *convenientiae* o *concordiae*, l'*evacuatio*, la *definitio* o l'*arbitratio*.¹⁶

A partir del 1094, amb l'aparició de la figura del veguer,¹⁷ es produeix el renaixement de la justícia pública perquè l'ofici actua com a tribunal públic on els litigis es resolen aplicant el dret (lleis i costums) i no pas a través d'una negociació entre les parts enfrontades. Tanmateix aquest últim procediment el van anar mantenint els ciutadans de Barcelona amb el consell dels cònsols i d'homes honorables de la ciutat (1094-1140) o amb el consell dels prohoms o dels pròcers (1140-1180), els quals en virtut de la seva experiència i coneixement de les tradicions i costums de la ciutat ajudaven a establir els precedents i a validar els costums locals de Barcelona en el moment d'oferir aquests criteris normatius i per tal d'ajudar a resoldre de forma negociada el cas que es posava sota la seva consideració.

La coexistència a la ciutat dels dos sistemes d'administració de justícia (el del tribunal públic o cúria del veguer i el del consell dels prohoms) va seguir un procés evolutiu que reforçà la jurisdicció del veguer reial i debilità la justícia ciutadana i el seu intent fallit d'institucionalització consular (1183-1219).

El procés es va cloure amb les reformes del període 1249-1284, quan s'establí el consell municipal permanent per a la ciutat de Barcelona i el rei ordenà al seu veguer que hi fes un jurament, que demanés consell a l'assemblea i que executés les decisions del municipi (que estigués al seu consell), si bé preservant sempre la fidelitat i l'obediència deguda al monarca i a la seva jurisdicció.

D'aquesta manera, els prohoms dirigents de Barcelona aconseguiran institucionalitzar jurídicament la seva posició de comandament polític i social a la ciutat; una posició assolida de fet per les seves famílies al llarg del temps i per raó d'unes determinades conjuntures econòmiques.¹⁸

La destrucció de Barcelona per al-Mansur el 985 i la reducció a captiveri dels seus supervivents donarà pas a una fase inicial d'expansió urbana durant el segle XI aprofitant l'actiu mercat de terres ben proveït pels béns abandonats i amb una demanda força intensa deguda als rendiments que ofereixen els conreus especialitzats al pla de Barcelona (horta i vinyet) que troben una sortida fàcil i valuosa en el mercat local del castell vell de Barcelona, un dels portals comtals de les muralles romanes de la ciutat.

D'altra banda, fins a l'arribada dels almoràvits a al-Àndalus (1090), la desintegració del califat de Còrdova (1030) permetrà establir una economia tributària favorable als comtes de Barcelona, amb ràtzies i empreses de guerra dels *milites* catalans sobre les taifes musulmanes que hauran de satisfer tributs en or (paries) als comtes catalans a canvi de la pau i la protecció. En conseqüència, es produirà un desplaçament de riquesa des d'al-Àndalus vers Catalunya, si bé els guerrers i els comerciants agrícoles del mercat local de Barcelona no arribaran a fusionar-se per emprendre projectes col·lectius de comerç exterior i de major envergadura. Els almoràvits posaran fi al pagament de les paries i l'economia de Barcelona entrarà en un període de crisi (1090-1140) que afectarà el descens del mercat de béns immobles, el volum dels crèdits, la liquiditat disponible i el proveïment de diner.¹⁹

L'inici de la segona fase d'expansió urbana (1140-1160) ja no es farà sobre els conreus especialitzats (horta/vinya), sinó sobre el crèdit immobiliari a llarg termini caracteritzat per cercar una renda en espècie a través de les penyores agràries, atesa la incertesa del valor del diner i la vinculació psicològica amb la terra com a font de riquesa. Aquí començarà la primera i discreta acumulació de capital de les famílies patrícies més antigues de Barcelona, que s'aniran fonent i formant una unitat composta peculiar gràcies a l'acció política del comte. El monarca, actuant la seva jurisdicció per la via de gràcia, regularà els equilibris interns entre famílies i evitarà així els efectes destructius de les rivalitats per al conjunt de la comunitat i per a la nova identitat que s'anava construint a Barcelona arran del buit de poder deixat a la ciutat per una noblesa urbana en retirada (1040-1140).

La fugida voluntària dels nobles obeïa al fet que preferien consolidar la potestat privada en els seus territoris alodials del camp que no pas reconèixer i obtenir els beneficis hipotètics i condicionats d'una potestat pública i superior del comte a la ciutat de Barcelona.

A mitjan segle XII, els prohoms de Barcelona encara no formaven un grup estable i homogeni de burgesos preeminents. Tanmateix ja des del 1140 un grup significatiu d'aquests burgesos havia començat a establir un lideratge urbà i un conjunt comú d'interessos econòmics que s'anaven articulant en usos i costums. Aviat, juristes lletrats, educats en els nous corrents del dret romà canònic ensenyat a les universitats, ajudaran a assegurar aquests nous interessos econòmics amb la recepció o divulgació del *ius commune* europeu que han estudiat, el qual, amb la introducció de noves figures jurídiques de dret familiar, matrimonial, real, comercial, etc., protegirà eficaçment el nou estament dels patricis, les seves famílies i els seus béns.²⁰

Més endavant, el 1203, el primer privilegi del rei Pere I es dirigia als «prohoms i residents de Barcelona», de manera que els prohoms ja són reconeguts com un grup de ciutadans distingits que exerceixen un lideratge a la ciutat.

La clau d'aquest significatiu ascens polític i social dels prohoms de Barcelona es troba en quatre factors princi-

pals: (1) la producció menestral i el seu control, (2) els crèdits urbans i les seves funcions, (3) les finances reials i la jurisdicció urbana, i (4) el comerç i la seva protecció.²¹

Les noves activitats artesanes són fonts de riquesa que permeten prosperar de forma modesta. Amb tot, els grans propietaris i els inversors procuraran participar dels beneficis artesans amb arrendaments d'obradors i de parades i amb inversions creditícies. Els oficis predominants produeixen per al mercat local (pells d'animals, ferro, productes comestibles) o es dediquen a la prestació de serveis (fusters, sastres, taverners, carnisers). Tanmateix no són menys importants els oficis associats al comerç internacional (teixidors, mariners, mercaders i canviadors), als quals donen vida uns determinats productes estel·lars com són ara els draps, les espècies, l'argent i les pells.

L'activitat diària dels oficis donarà lloc a una identitat professional col·lectiva molt abans que aquests oficis s'organitzin majoritàriament en corporacions gremials reconegudes oficialment (segle XIV).²²

Durant el segle XII, el préstec amb penyora i les hipoteques són dues figures jurídiques que permeten al creditor entrar en possessió de les terres gravades amb la garantia i alhora rebre'n els productes en concepte d'interessos. Per això, moltes vegades els crèdits no retornats esdevindran un mitjà molt més barat d'adquirir la terra que no pas la compra.

Apareixen també en aquesta època el descompte i la transferència d'instruments de crèdit, així com les societats de creditors que reparteixen guanys i obligacions entre els seus membres.

Tot plegat, un conjunt d'instruments jurídics, que asseguren i permeten les inversions i els guanys dels ciutadans i dels prohoms i que promouen la interdependència entre les seves famílies. Les prohibicions canòniques de la usura pel Concili IV del Laterà (1215) i la manca de banquers professionals no aturaran aquestes operacions creditícies privilegiades —i encara reduïdes—, si bé s'haurà d'eludir la interdicció mitjançant la reformulació escrita de la usura il·lícita sota les figures lícites de negocis jurídics que, de fet, són ficticis, simulats o indirectes.

Les finances reials seran un dels camps d'inversió més destacats per als nous capitals acumulats dels prohoms barcelonins. Durant el segle XII les polítiques d'expansió territorial vers la Catalunya Nova i vers Occitània van requerir als monarques la disponibilitat de capitals, que van rebre dels ordes militars, de les esglésies i de financers urbans en qualitat de préstec i contra la cessió en penyora de tributs, peatges i dominis a la Catalunya Nova.

El regnat de Pere I (1190-1213) va iniciar una nova època en el món del crèdit, atès l'abast immens del deute compromès que va fer necessàries la realització d'operacions internacionals i la contractació de crèdits col·lectius de grans quantitats per part del monarca.

En aquest punt, els financers de Barcelona esdevenen una força política poderosa en beneficiar-se amb la contrapartida dels crèdits atorgats, que no solament consistia en la percepció d'interessos, sinó també en la participació

a les empreses reials i baronials i en l'adquisició de jurisdiccions urbanes i senyorials.²³

Per la via pacífica del crèdit els patricis de Barcelona esdevenen una autoritat pública o jurisdiccional a la ciutat. Una figura representativa d'aquesta situació és la de Guillem Durfort, prohoms de Barcelona i financer de Pere I. Durfort va organitzar una societat de prestamistes al rei que reunia unes grans masses de capital i que va consolidar un grup emergent de rics negociants de la ciutat. Tot amb tot, si l'èxit militar de Las Navas de Tolosa el 1212 va provocar una situació d'entusiasme especulatiu, la derrota de Muret de l'any següent (1213) abocarà a una crisi financera de gran abast en no poder complir la monarquia amb les obligacions creditícies pactades amb les cases principals de Barcelona.

Aquest esfondrament de les finances reials no es redreçarà fins als volts del 1220.²⁴

Tanmateix el patriciat de Barcelona havia obert una via de col·laboració amb la monarquia que ja no abandonarà quan es trobi de nou en la necessitat d'invertir els quantiosos guanys obtinguts amb el comerç internacional promogut per la política imperial de la Corona d'Aragó a la Mediterrània al segle XIII.

En definitiva, la política imperial de la dinastia comtal i la política comercial dels ciutadans de Barcelona no són dos mons incomunicats, sinó que es complementen i provoquen la integració de Barcelona als circuits mercantils mediterranis, cosa que produeix l'enriquiment i la prosperitat dels mercaders de Barcelona.²⁵ L'economia tributària basada en l'obtenció de guanys per la via expeditiva de la força militar (pirateria, imposició de tributs) no és incompatible amb l'economia de mercat basada en la llei de l'oferta i la demanda i en l'aprofitament de la diferència existent entre els preus d'un mateix producte en el lloc de compra i en el de venda.

Els privilegis de protecció comercial que obtindrà Barcelona a canvi del seu ajut als monarques en les seves polítiques d'expansió territorial vers la Catalunya Nova i vers Occitània (segle XII) i vers la Mediterrània (segles XIII-XIV) posen de manifest que la ruta de les espècies i la ruta de les illes (Balears, Sicília, Sardenya) són dos objectius de comunicació que s'alimenten recíprocament: obrir vies segures de comerç de productes lucratiu —amb el Llevant, Ifríqiya, el Magrib, Romania i Alexandria— on la competència estrangera militar i comercial —Gènova, Pisa, Tolosa— quedi situada en una posició inferior o de subordinació.

L'objectiu conjunt final s'assolirà quan els guanys del comerç internacional siguin superiors als guanys obtinguts pel saqueig i per la protecció. En aquest punt, els monarques obtindran molts més recursos de forma indirecta a través de fomentar el comerç exterior —i, per tant, la prosperitat del patricis de Barcelona— promovent la concentració dels mercaders forasters a l'alfòndec de Barcelona, organitzant una fira de negocis anual el mes de juliol i atorgant concessions d'urbanitzar en el barri comercial de la Ribera als financers principals de la ciutat.²⁶

Els canvis marítims, les comandes i les societats seran les figures jurídiques més utilitzades per facilitar les transaccions i el comerç internacional, mentre que els costums i els usos de la Mediterrània seran les normes que facilitaran l'activitat comercial marítima, duta a terme pels mercaders, navegants i homes de mar. Les seves redaccions escrites s'iniciaran a Barcelona al segle XIII i culminaran al segle XV amb la publicació del Llibre del Consolat de mar.²⁷

Les primeres generacions de patricis barcelonins enriquides amb les activitats artesanies, amb les inversions en les finances reials o amb el comerç internacional van voler perpetuar, consolidar i augmentar en el seu llinatge la prosperitat material i el lideratge social adquirits durant aquest període (segles XII-XIII). Per tant, era necessari reformar l'estructura familiar i assegurar unes determinades vies matrimonials i familiars d'acumulació i de transmissió de la propietat.

Ens fixarem ara en els punts significatius d'aquesta qüestió: (1) els antecedents, (2) la noció de parentiu, (3) les estratègies successòries, i (4) les esposes i les vídues davant el patrimoni familiar.²⁸

La historiografia europea anterior sobre famílies urbanes medievals no distingeix, per manca de perspectives més àmplies, entre un model familiar ciutadà i el model familiar de la noblesa rural. Segons la visió tradicional, existeix una reforma de les estructures dels parentius i de les institucions domèstiques a partir del segle XI, quan es passa d'un sistema familiar en què predominen les relacions cognatíes a un d'afiliació agnàtica en el qual la línia de descendència correspon, bé a tots els mascles, que exploten col·lectivament els béns heretats (terres, càrrecs, castells), bé a un sol mascle o hereu, que assegura la representació única de la família i del llinatge en cada generació.

Una raó d'aquest canvi es troba en la reforma gregoriana impulsada per l'Església, que dona caràcter indissoluble i sacramental al matrimoni, posant en valor la família nuclear, que defineix i prohibeix l'incest entre consanguinis i que legitima la paternitat i la condició d'hereu. Un altre motiu del canvi és la necessitat de no dividir el patrimoni rural dels senyors perquè ara és d'allí d'on extreuen les seves rendes principals, atès que les hosts i les cavalca-des han deixat d'ésser fonts apreciables de riquesa.

Tanmateix cal saber si aquest model familiar nobiliari, que s'origina en el món rural i s'insereix en la societat europea, s'adequa al cas de les famílies patrícies de la ciutat de Barcelona.

A Barcelona, no sembla produir-se la mateixa reforma de parentiu que acabem de descriure, atès que es manté la consciència de divisions àmplies entre els familiars materns i paterns i les respectives competències o influències que aquests parentius exerceixen sobre la nova família nuclear conjugal composta pel matrimoni i els fills. No endebades, molts documents notariais de compravenda de principis del segle XIII estableixen la identitat de les parts amb referència, no sols al pare, sinó també a la mare.

La mateixa noció de família o de casa al·ludeix en aquesta època a un conjunt de persones indefinides lligades per vincles de sang que formen grups nombrosos i confusos de parents.

Mentre la casa o família no és titular d'un patrimoni considerable no hi ha problemes successoris i les previsions legals contingudes en el *Liber iudiciorum* eren suficients per a resoldre com repartir-se els béns dels difunts pobres. Les regles bàsiques d'aquesta tradició visigoda vigent a l'alta edat mitjana a Catalunya establien: una quota legítima successòria molt àmplia en favor dels descendents, la preeminència d'aquests sobre els ascendents, el dret de tots els fills (homes i dones) a compartir l'herència a parts iguals, el dret del pare a millorar amb un terç de la legítima algun dels seus fills, i el dret del pare de testar lliurement pel que fa a una cinquena part dels seus béns (la part de l'ànima).

Però el professor Bensch, que ha examinat dos-cents seixanta-tres testaments de persones laiques de Barcelona entre el 1100 i el 1290, constata que la pràctica testamentària durant aquest període s'aparta considerablement de les previsions legals contingudes en el *Liber iudiciorum*. Entre el 1100 i el 1140 l'estratègia dels testadors era conservar les propietats familiars unides amb herències conjuntes i indivisibles.²⁹ Per tant, es rebutjava la divisió igualitària del patrimoni, promoguda pel *Liber iudiciorum*, malgrat que es respectés el principi igualitari en el moment d'establir les quotes indivises.

Vers el 1200, quan el monarca ofería la possibilitat d'efectuar inversions lucratives en les seves finances, els patricis de Barcelona van tendir a concentrar els recursos familiars més valuosos en mans d'un sol hereu, a fi de facilitar aquestes beneficioses inversions per a la família.

Amb tot, la propietat conjunta i indivisible no es va extingir, sinó que coexistia amb la figura de l'hereu, que anirà esdevenint majoritària, a partir del primer hereu testamentari conegut, l'any 1227.

L'hereu dels patricis barcelonesos no obeeix a una reacció defensiva, com la dels nobles europeus, perquè la seva potestat patriarcal i les seves facultats econòmiques estaran moderades pels drets dels germans i germanes legítims i per la posició que ocupen les esposes i vídues en l'àmbit patrimonial familiar.

És cert, però, que la legítima dels fills serà reduïda sensiblement pel costum, tal com ho fixarà finalment el privilegi del *Recognoverunt proceres* (1284),³⁰ que la limitarà des de catorze fins a vuit quinzenes parts del cabal hereditari.

La nova concepció sacramental del matrimoni introduïda a partir de la reforma gregoriana del segle XI considerava de dret natural la unió conjugal de marit i muller, així com la seva finalitat de procreació de nous cristians que salvaran la seva ànima dins de l'Església, a la qual, naturalment, també donaran vida.

Per tant, la família nuclear constituïda per pares i fills havia d'ésser protegida pel dret positiu i, en especial, s'havia de preveure un fons conjugal que assegurés la viabili-

tat terrenal i la independència d'aquesta família. Això volia dir que en endavant s'haurien de tenir en compte les dues parts constitutives del matrimoni.

A Barcelona es va iniciar en el segle XII la protecció econòmica del matrimoni nuclear partint i distorsionant les previsions del dret visigòtic que establia el dot marital consistent en una dècima part del patrimoni del marit i que podia justificar-se en l'antic preu de la núvia que l'espos pagava a la família de l'esposa.

En el segle XII aquest dot masculí es transforma en esponsalici atorgat en concepte de garantia o de promesa de sosteniment futur de l'esposa.

Aquest esponsalici es va decantar vers una cessió àmplia a l'esposa d'uns drets sobre el conjunt del patrimoni del marit i no pas en la cessió d'uns béns específics.

La capacitat contractual de la dona per alienar o disposar *mortis causa* del dot marital o esponsalici va convertir moltes vídues de Barcelona en «majores i senyores» (*domina et potens*, 1192) i això comportava una certa gestió conjunta del fons conjugal i, per tant, del patrimoni del marit.

L'any 1194 ja trobem un contracte en el qual la figura del dot és una aportació de la dona al fons conjugal. Aquest dot femení, que també es coneixerà amb el nom d'aixovar, es relacionarà aviat amb l'esponsalici del marit o escriu (ja anomenat així el 1234), de manera que serà habitual que guardin entre si la proporció de dos a un. Així, el dot del marit es considera un augment en la meitat del dot aportat per l'esposa i la documentació jurídica d'ambdues figures —dot i escriu— ja es farà aviat en un sol document.³¹

Moltes vegades els dots de les dones anaven a compte de les seves legítimes paterna i materna, a les quals renunciaven, però a voltes el dot no exauria el dret de legítima, que quedava tot o en part pendent de pagar a càrrec de la família de la dona.

A partir del 1250 es perd el costum majoritari del testador amb fills de designar les seves mullers com a administradores i usufructuàries de tot el patrimoni (senyores i majores), atès que la quantificació del dot i de l'escriu en feia fàcil la separació o restitució a favor de la muller o de la seva família.

A partir d'aquest moment, i amb la freqüent institució d'hereu, és ell qui esdevé el cap de família en lloc de la vídua usufructuària i qui té l'obligació moral de perpetuar el patrimoni per assegurar la reproducció de la família i de la seva posició social dirigent en les noves generacions.

Amb tot, per arribar a aquest objectiu el titular del patrimoni que vol lligar l'acció futura de les noves generacions haurà de comptar i de respectar la posició i els drets de les dones, atès que només amb les seves aportacions tangibles (dot) i intangibles (relacions i influències de la família de la dona) es fa possible constituir un nou matrimoni independent, que pugui afrontar les nombroses i fatigoses càrregues habituals que li sobrevenen.

En definitiva, les cases patrícies de Barcelona preferien cercar aliances entre famílies més que refermar la des-

cendència directa patrilínea. Els instruments jurídics que ajudaran a consolidar aquest grup social de patricis barcelonins seran els testaments, els dots i els capítols matrimoniais, els quals permetran perfeccionar la formalització d'aquestes estratègies familiars de reproducció social.³²

Per acabar aquest apartat, i com ja hem indicat al principi, ens resta examinar el procés de consolidació i de perpetuació del patriciat barceloní durant el període 1220-1300, així com les formes familiars utilitzades per a assolir els seus propòsits de lideratge social de Barcelona.

Des del regnat de Pere el Catòlic (1196-1213), els consellers urbans assisteixen per primera vegada a les assemblees de Corts de Catalunya.

A les Corts celebrades el 1228 per preparar la conquesta de Mallorca s'estableix un tribut general per a tot Catalunya per tal de finançar-la. L'esforç tributari es fa a través d'un ús alternatiu de la vella figura tributària del bovatge que abans anava destinada a garantir la pau del bestiar, dins del marc de les assemblees de pau i treva anteriors.

En contrapartida per aquesta contribució, Barcelona obtindrà la seva part en el repartiment de l'illa, però, encara més important que això, els habitants de Barcelona seran beneficiats posteriorment amb exempcions comercials a l'illa i amb exempcions de lleudes reials a tota la Corona d'Aragó.

La conquesta de Mallorca, a més a més, permetrà dominar la ruta del comerç al llarg de la costa sud de la Mediterrània i orientarà vers el sud i l'est l'expansió marítima de Barcelona.

Els efectes de la creació d'aquest imperi per a Catalunya seran un augment dràstic de la riquesa comercial, essent Barcelona la ciutat catalana que en treu més profit, com es comprova pel constant creixement econòmic durant aquest període, per l'augment demogràfic i per l'aparició de noves fortunes. Tot plegat provoca una nova estratificació social urbana que es concreta en la forma de tres estaments o mans diferenciades socialment i econòmica (major, mitjà i menor)³³ que apareixen esmentats per primera vegada l'any 1226 malgrat que la distinció antiga entre prohoms i ciutadans no desapareix perquè els prohoms o pròcers continuen conservant la seva *auctoritas* com a grup social més distingit i reconegut.

Les tensions socials que aquest creixement provocaran no són degudes a l'oposició entre una oligarquia conservadora (que monopolitza els càrrecs municipals, que viu de les rendes urbanes i que participa en activitats d'especulació immobiliària) i uns mercaders emprenedors que aprofiten l'expansió comercial per esdevenir nous rics.

Segons aquesta visió, la lluita popular dels artesans i els mercaders amb els patricis del Govern municipal reflectia una lluita entre faccions patrícies. Els patricis també participaven en activitats emprenedores i constituïen un grup social ben nombrós. Però la seva funció directiva no era fàcil de determinar, i per aquesta raó es produïen enfrontaments interns decisius que fixaven el lideratge social i polític d'una facció patrícia sobre tota la comunitat.³⁴

Els contractes de comanda i de préstec van permetre formalitzar les operacions de comerç internacional en què s'associaven el capital i el treball per assolir els màxims beneficis. El mercat del crèdit va fer néixer associacions bancàries concentrades que oferien interessos en diners líquids i no en espècies de la terra. Els jueus van exercir un paper important en aquest terreny després de les prohibicions de la usura del Concili IV del Laterà (1215), però els cristians van continuar participant en activitats prestamistes, si bé sense aflorar oficialment els seus resultats.

Existia ja al segle XIII una doble comptabilitat per tal d'amagar —i controlar alhora— els préstecs.

Les cases patrícies de Barcelona van participar en el comerç, primer amb el nord d'Àfrica (al Magrib) i després també amb Alexandria i Constantinoble. A tots aquests territoris es van constituir consolats que ajudaven i promovien l'exportació i la importació de productes comercials.

Així, s'exporten des de Barcelona productes locals (draps de lli, de fustany, cereals, oli d'oliva, vi, figues, cuir), productes del Llenguadoc (draps de llana) i productes del mercat negre local (armament, estris navals i gra). Les importacions duïen a Barcelona productes locals del Magrib (comí, pells de cabra, fruites) i productes d'Orient (gingebre, canyella, pebre, tints, alum).

D'altra banda, els patricis de Barcelona també exportaven productes des de València, Granada o el sud d'Itàlia (sucre, cotó, armes).

Vers el 1250, Barcelona era un dels emporis principals de la Mediterrània pel fet de poder fer servir un circuit complex de rutes que eren segures gràcies a la protecció militar i diplomàtica oferta pels reis de la Corona d'Aragó, així com per l'ajut comercial i logístic dels primers consolats.

El comerç va beneficiar molts emprenedors que no pertanyien al patriciat i petits inversors modestos que van anar acumulant una riquesa silenciosa. En aquest punt cal destacar que l'estratègia de les cases patrícies va ser la de cercar nous aliats entre els nous rics i no pas excloure'ls. Moltes vegades eren mercaders individuals els qui controlaven les xarxes comercials de Barcelona amb una gran independència de les famílies patrícies.

En definitiva, tots a Barcelona (majors, mitjans i menors) estaven a favor de desenvolupar el comerç exterior.

La prosperitat comercial va fer pujar el valor de les propietats urbanes i el creixement demogràfic va crear una gran demanda d'habitatges i de locals de negoci (obradors i parades) que provocà la urbanització dels raval i l'establiment i sotsestabliment emfitèutic dels immobles.

La divisió vertical del domini que comportava l'emfiteusi permetia la participació d'un nombre més gran de persones en els beneficis immobiliaris i, a més a més, oferia l'espai a qui el necessitava per poder viure i treballar.

La figura jurídica de l'emfiteusi ja s'utilitza a Barcelona el 1196 i la del lluïsmel el 1210. Recordem que al titular del domini directe (el *dominus* o senyor) li corresponen: (1) la fadiga (dret de retracte durant els trenta dies posteriors a

l'alienació), (2) el dret d'entrada (un pagament inicial de l'emfiteuta en el moment d'assumir la titularitat del domini útil de l'immoble com a conseqüència de la divisió o sotsdivisió del domini), (3) el lluïsmel (dret del senyor a un percentatge del valor de l'immoble per transmissió del domini útil), i (4) el cens anual o pensió.³⁵

A més a més, l'emfiteuta o titular del domini útil té el dret d'usar, de fruir i de posseir la casa, així com la facultat de sotsestablir-la.

La utilització massiva de l'establiment emfitèutic en el mercat immobiliari i la ràpida constitució d'una cadena de sotsestabliments va provocar una jerarquia de dominis que aviat generà serioses tensions socials entre els titulars superiors i els inferiors de la cadena de domini. A la fi, el menestral que era a l'obrador o el jornalier que vivia en un modest habitatge rebia una pressió creixent d'augment de les prestacions emfitèutiques que el carregaven, sense que pogués transferir-les a una altra persona. Per tant, en últim terme, els beneficis o rendes immobiliàries s'extreien del comerç, que també afavoria la prosperitat de menestrals i jornaliers.

Si en el pla privat l'emfiteusi va servir als patricis per a extreure'n valuoses rendes que procedien en últim terme del comerç, a nivell públic calia trobar uns mecanismes institucionals i unes noves figures tributàries que servissin per a col·lectar els quantiosos recursos públics que requeria la monarquia per a dur a terme les seves polítiques públiques imperials.

Segons la concepció jurídica dominant,³⁶ no es podia exigir una prestació pública (*munus o commune*) si no hi havia una causa justa que ho requerís. Aquestes causes eren ben definides per la doctrina teològicajurídica i lligaven de mans i peus el monarca quant a la seva potestat impositiva de tributs, que no era, de cap de les maneres, discrecional.

Per tant, el rei depèn més dels tributs generals irregulars i extraordinaris atorgats graciosament pels seus naturals que no pas dels tributs ordinaris i de les rendes del seu patrimoni.

L'origen del règim municipal concedit a Barcelona per una sèrie de privilegis reials (1249-1274) es troba en la necessitat de legitimar i d'executar la recaptació d'un gran volum de tributs sobre els ciutadans de Barcelona. Els paers del 1249 són alhora magistrats de la ciutat i financers reials encarregats de col·lectar grans sumes de diner per al monarca.³⁷ D'ací les competències inicials que el rei els dona per exigir un «comú»³⁸ o tribut als ciutadans de Barcelona, els quals estan obligats a satisfer-lo, ja que la seva indicció procedeix formalment de la mateixa institució municipal.³⁹

El 1226, Jaume I, davant les queixes dels ciutadans de Barcelona per l'exigència reial d'un tribut «sense causa» que consideraven una usurpació, va determinar que l'exacció es fes seguint una «justa causa» formal, és a dir, la quota tributària a pagar per cadascú havia d'ésser el resultat d'aplicar un principi de proporcionalitat a cada ciutadà segons la quantia del seu patrimoni (*per solidum et*

libram). Aquesta decisió va significar una classificació de la ciutadania per raó de la riquesa i no pas per raó de l'estatus social (mà major, mitjana i menor).

El règim municipal barceloní esdevindrà una eina per coordinar les energies i els recursos dels ciutadans, dels patricis i de la monarquia en el context d'un període d'expansió econòmica i política. El municipi no és un mitjà per apaivagar les faccions cíviques ni per reduir el control de fet dels patricis mitjançant la institució d'assemblees representatives.

El projecte imperial de la Corona d'Aragó, dirigit pels monarques del segle XIII, va complaure profundament els patricis de Barcelona, que hi van col·laborar de fet (des dels inicis de l'expansió) i de dret (des de la constitució formal de la Universitat de Barcelona el 1249), si bé hi ha un aiguabarreig d'aspectes d'ajuda mútua (comercials, militars, administratius, tributaris) que fa difícil separar la dimensió pública de la privada.

Barcelona serà el centre dels armaments navals de la Corona d'Aragó i l'èxit comercial i polític de l'expansió mediterrània promourà la formació d'un consorci bancari de ciutadans de Barcelona que invertirà els seus fons al comerç exterior.

El 1268 el monarca prohibirà establir a Barcelona taulles de canvi estrangeres i després de la conquesta de Sicília (1282) el rei podrà pagar amb comoditat els seus creditors concedint-los drets d'importació de blat sicilià. A més a més, el 1293 un d'aquests grans banquers creditors del monarca, el ciutadà de Barcelona Arnau çà Bastida, serà nomenat mestre racional de la Cort per Jaume II, amb la qual cosa es posa en mans de les grans societats de creditors del monarca la fiscalització economicoadministrativa de tots els oficials reials de la Corona d'Aragó.⁴⁰

L'aliança entre el rei i els patricis de Barcelona és ben evident. Els patricis confien en el monarca i en les seves polítiques i inverteixen grans sumes en les finances reials per tal d'obtenir-ne el patronatge. Tanmateix les tensions fiscals per mantenir un imperi tan dispers són molt grans, de manera que la pressió es fa insostenible i el rei finalment no pot satisfer els seus creditors de Barcelona, cosa que provoca la primera crisi bancària greu (1300).⁴¹

Aquesta aliança entre el rei i els patricis de Barcelona també ens pot explicar l'origen i la resolució dels aldarulls i greus conflictes socials, amb brots de violència, esdevinguts a la ciutat durant la segona meitat del segle XIII, i que es deuen més a la competència entre cases patrícies per explotar nous recursos i guanyar l'accés al rei que no pas al ressentiment popular davant la posició elevada dels dirigents.

Així, la rivalitat entre patricis al barri de la Ribera per controlar els comerços i les rendes seria el motiu principal que va ocasionar l'assassinat de l'explotador immobiliari Bernat Marquet⁴² i la crema de les seves cases i béns.

Jaume I, amb l'erecció de la Universitat de la Ribera el 1258 i la concessió de competències en matèria fiscal, de defensa i d'urbanització, així com amb la subsegüent aprovació d'ordinacions sobre els afers comercials i ma-

ritims, no estaria legitimant una secessió mercantil, com han sostingut Batlle⁴³ i Font,⁴⁴ sinó que es volia establir una situació social explosiva i alhora controlar el barri de la Ribera. Els brots de violència del 1271 també eren deguts a qüestions de parentiu, de veïnatge i de patronatge i no pas a conflictes ideològics o d'interessos econòmics.

Les reformes municipals de Barcelona (1249-1274) anaven dirigides a assolir l'estabilitat de les faccions patrícies i, segons Bensch, que en aquest punt no comparteix la visió de Font,⁴⁵ no són el resultat d'una evolució natural i pacífica d'una classe privilegiada de ciutadans.

La greu torbació de Berenguer Oller del 1285,⁴⁶ que havia organitzat el poble menut perquè s'oposés als dirigents de la ciutat, va posar de manifest el suport decidit del monarca als patricis, en reprimir i executar sumàriament Berenguer i els seus seguidors més propers, però alhora aquests avalots van palesar el control per determinades faccions patrícies de les importacions de cereals i els abusos dels grans explotadors de béns immobles, coses que van permetre d'obtenir suports plurals a la revolta.

Per tal de perpetuar la identitat familiar i el patrimoni i consolidar la seva influència, el patriciat de Barcelona, al voltant del 1250, va fomentar les unions matrimonials entre les seves cases. D'aquesta manera, a finals del segle XIII una xarxa intricada d'afinitat i de consanguinitat relacionava totes les cases patrícies principals de Barcelona. Tots els seus membres eren enteparents.

A més a més, les cases patrícies estaven arrelades a una residència física: la *domus*, que generava una identitat compartida entre tots els seus residents.

La vida en comú afluïa lligams econòmics i emocionals amb la casa així com el deure moral de treballar per continuar mantenint-la unida.

Aquest deure al segle XII era una responsabilitat compartida per tots els membres mascles que cooperaven per fer tirar endavant la família i per preservar el bon nom de la casa, tot coordinant els seus interessos generals comuns amb els particulars i especials de cadascun dels seus membres.

Al segle XIII, la reestructuració de la família patrícia comportarà més autoritat paterna i la seva transferència exclusiva a un sol hereu, utilitzant amb aquesta finalitat els consells tècnics dels juristes i dels notaris (teòrics i/o pràctics en el nou *ius commune* europeu)⁴⁷ que assessoraven els atorgaments dels testaments, les donacions i els capítols matrimonials. Aquest fenomen suposarà una estabilització del patrimoni patrici, per bé que a costa de reduir i limitar la cooperació anterior.

La concentració del poder en una línia familiar es reflectirà amb la concentració de les sepultures dels avantpassats i dels futurs membres de la casa en la fossa familiar del cementiri parroquial o de l'església d'un determinat convent beneficiat per la família. El culte religiós als avantpassats (misses, llànties, capelles, fundacions religioses, etc.) contribuirà també a l'enfortiment de la identitat familiar.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Aquest treball s'inscriu dins el marc dels projectes de recerca «Els drets històrics i l'autogovern dels pobles d'Espanya», finançat per SGR, AGAUR, Generalitat de Catalunya, de referència 2005SGR00117, i «El derecho histórico en los pueblos de España: ámbitos público y privado (siglos XII-XXI)», finançat pel MEC i de referència SEJ2006-15051-C03-01. Agraïexo al professor Jaume Ribalta la lectura del manuscrit i les observacions crítiques que m'han ajudat a millorar-ne el contingut.
- [2] Francesco CALASSO. «Medio Evo del Diritto», *Le Fonti*, I, Milà 1954, p. 26-27.
- [3] Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS. «Els orígens de la institució municipal barcelonina. Segles XI-XIII (v. 1000-1276)». *Història de l'Ajuntament de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, en premsa.
- [4] José María FONT RÍUS. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. I, 1-2, «Textos. Introducción. Diplomático. Presentación monográfico-local e índices». Madrid-Barcelona, 1969; II, «Estudio. Apéndice al vol. I». Madrid-Barcelona, 1983. Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS. *Estudi jurídic del «Llibre Verd de Barcelona»*, edició facsimil. Base, Ajuntament de Barcelona, Barcelona 2004, p. 59-98.
- [5] Stephen P. BENSCH. *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*. Proa, Barcelona 2000. L'obra original d'aquest autor era: *Barcelona and its rulers, 1096-1291*. Cambridge University Press, Cambridge 1995, col·l. «Cambridge Studies in Medieval Life and Thought», núm. 26.
- [6] *Ídem*, p. 3.
- [7] Sobre aquest període, vegeu *Catalunya a l'època carolíngia. (Marc històric. Territori)*. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona 1999, p. 19-119.
- [8] Pierre BONNASIE. *La Catalogne du milieu du Xe siècle à la fin du XIe siècle: croissance et mutations d'une société*. Universitat de Tolosa-Le Mirail, Tolosa de Llenguadoc 1975-1976, 2 v. N'hi ha una traducció catalana: *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya de mitjan segle X al final del segle XI*. Edicions 62, Barcelona 1979.
- [9] Sobre la noció d'aquesta figura política que formarà part de la monarquia hispànica durant gairebé cinc segles, vegeu Jesús LALINDE ABADÍA. *Depuración histórica del concepto de Corona de Aragón*. A: E. SARASA, E. SERRANO (coord.). *La Corona de Aragón y el Mediterráneo. Siglos XV-XVI*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 1997, p. 433-460.
- [10] Ramon d'ABADAL I DE VINYALS. *Catalunya carolíngia*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1926-1950, vol. II, primera part, p. III-XX.
- [11] Que moltes vegades consisteix en la llei visigoda (*propria lex*) encarnada en costums.
- [12] Sobre el feudalisme a Catalunya, fenomen correlatiu a aquesta crisi de poder públic comtal, vegeu *supra*, nota 8.
- [13] Sobre el procés de construcció del sistema fiscal a Catalunya, vegeu Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Eumo, Vic 1995. Sobre Barcelona en especial, Pere ORTÍ. *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*. Institució Milà i Fontanals, CSIC, Barcelona 2000. També cal consultar els treballs sobre la gènesi de l'autonomia fiscal del municipi reunits a *Quaderns d'Història* (Barcelona), 2/3 (1996), i en especial els treballs de Pere ORTÍ. «La construcció del sistema fiscal municipal a Barcelona, segles XIII-XIV», p. 17-34, i de Manuel ROVIRA, Sebastià RIERA. «Les ajudes concedides per la ciutat de Barcelona a Jaume II, 1314-1326», p. 35-52.
- [14] Sobre aquest punt, vegeu Thomas N. BISSON. *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*. University of California Press, Berkeley 1984.
- [15] Cf. *supra*, nota 3, nota 5: «L'ordenament jurídic especial de Barcelona, I: el dret (costums, privilegis i ordinacions)».
- [16] Joan BASTARDAS. «Dos judicis antics (s. IX i XI). La pràctica judicial en el període de la formació nacional de Catalunya». A: *Documents jurídics de la història de Catalunya*. Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, Barcelona 1992, p. 23-30.
- [17] Jesús LALINDE ABADÍA. *La jurisdicción real inferior en Cataluña: cortes, veguers, batlles*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona 1966. Flocel SABATÉ. *El veguer a Catalunya: anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 1994. Flocel SABATÉ. *El territori de la Catalunya medieval: percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*. Rafael Dalmau, Barcelona 1997.
- [18] Vegeu-ho a Stephen P. BENSCH. *Barcelona i els seus dirigents...*
- [19] *Ibidem*. En aquest punt cal recordar que l'usatge de Barcelona «Alium namque» recollia ja el costum segons el qual el comte repartia les paries entre els magnats de la seva cúria, si acceptem la crítica textual que d'aquest usatge va formular el jurista humanista Antoni Olibà al segle XVI segons la qual on diu *pallias* ha de llegir-se *parias*. Vegeu el text d'aquest usatge a Ramon d'ABADAL I VINYALS, Ferran VALLS TABERNER (eds.). *Usatges de Barcelona*. Impremta de la Casa Provincial de Caritat, Barcelona 1913, us. núm. 114. Vegeu el text utilitzat per Olibà a Antonii OLIBANI civis honorati Barcinonae in albo conscripti et regii senatoris ac fisci patroni, *Commentarius, ad usat[icum] Alium namq[ue] de Iure Fisci, lib.10, Constit[utionis] Cathalonie*. Barcelona 1600, p. 21:

«Latina impressio Antiqua

Alium namque supradicti Principes nobilem et honestum et utilem miserunt usaticum, quem illi tenuerunt, et successoribus suis tenere in perpetuum mandaverunt, scilicet ut tenerent curiam et magnam familiam, et fecissent conductum, et darent soldatas, et facerent emendas, et tenerent iustitiam, et iudicaret per directum, et manutenerent oppressum, et occurrerent oppresso, et quando vellent edere, facerent cornare, ut nobiles et ignobiles venirent prandere, et ibi distribuerent pallias, quas haberent in magnatibus et in eorum familia, et ibi mandarent hostes, cum quibus irent ad destruendam Hispaniam et facerent novellos milites.»

- [20] Sobre la recepció del *ius commune* a Catalunya, vegeu José María FONT RIUS. «La recepción del derecho romano en la península ibérica durante la edad media». A: *Recueil de mémoires et travaux publiés par la Société d'histoire du droit et des institutions des anciens pays de droit écrit*, fasc. VI. Montpellier 1967, p. 85-104, i Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS. «La recepció del dret tributari comú a la Corona d'Aragó». A: *El territori i les seves institucions històriques. Actes. Ascó, 28, 29 i 30 de novembre de 1997*. Fundació Noguera, Lleida 1999, p. 361-383.
- [21] Stephen P. BENSCH. *Barcelona i els seus dirigents...*
- [22] Sobre aquest tema, vegeu Antoni RIERA. «La aparición de las corporaciones de oficio en Cataluña (1200-1350)». A: *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa medieval. XIX Semana de estudios medievales. Estella, 20 a 24 de julio de 1992*. Gobierno de Navarra, Pamplona 1993, p. 285-318.
- [23] Sobre el procés de construcció de poders públics a Europa amb una nova figura jurídica, vegeu Pietro COSTA. *Iurisdictio. Semantica del potere politico nella pubblicistica medievale (1100-1433)*. Giuffrè, Milà 1969 (reed. Milà 2002).
- [24] A aquest redreçament va contribuir-hi la introducció de la moneda de doblenc per Jaume I el 1222, que va generar quantiosos beneficis a les finances de la Corona administrades en aquells moments pels templers.
- [25] És la conclusió a què arriba Stephen P. BENSCH. *Barcelona i els seus dirigents...*
- [26] Aquesta urbanització plantejarà segurament diversos problemes derivats del veïnatge dels predis i de les noves edificacions que seran resolts de forma pràctica segons uns criteris de solució que esdevindran costums. La redacció i compilació de molts d'aquests costums i d'altres en forma de capítols donarà lloc en últim terme a la compilació oficialment coneguda com a *Consuetuts de la ciutat de Barcelona sobre les servituds de las casas e honors*. Sobre aquest punt, vegeu Jaume RIBALTA I HARO. *Ordinacions d'en Sanctacília. Servituds, relacions de veïnatge i límits al dret de propietat en el dret (històric) català*, en premsa. Jaume RIBALTA I HARO. *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2005, «Col·lecció d'estudis d'història del dret», núm. 1, p. 33-38.
- [27] Germà COLON, Arcadi GARCIA. *Llibre del Consolat de Mar*, vol. I-IV. Fundació Salvador Vives Casajua-na, Barcelona 1981-1983.
- [28] Stephen P. BENSCH. *Barcelona i els seus dirigents...*
- [29] *Ídem*, p. 221-236.
- [30] Sobre aquest text i el seu significat, vegeu Josep M. FONT I RIUS. «Estudi introductori». *Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495*. Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, Barcelona 1988, p. CV-CIX. Podeu veure'n la versió catalana a *Recognoverunt Proceres, Versión medieval catalana del privilegio así llamado*. Universitat de Barcelona, Facultat de Dret, Barcelona 1927.
- [31] Stephen P. BENSCH. *Barcelona i els seus dirigents...*, p. 237-249.
- [32] Sobre totes aquestes figures jurídiques en la història del dret català, vegeu Guillermo M. de BROCA. *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio en relación con el código civil de España y la jurisprudencia*. Gili, Barcelona 1918 (2a ed. facsímil: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1985), p. 231-252 i 682-874.
- [33] Carme BATLLE I GALLART. «Estudi històric. El «Llibre del Consell», font de coneixement del municipi i de la societat de Barcelona del segle XIV». A: C. BATLLE, M. T. FERRER, M. C. MAÑÉ, J. MUTGÉ, S. RIERA, M. ROVIRA. *El «Llibre del Consell» de la Ciutat de Barcelona. Segle XIV: les eleccions municipals*. Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institut de Cultura, Arxiu Històric de la Ciutat, Barcelona 2007, p. 11-47.
- [34] Stephen P. BENSCH. *Barcelona i els seus dirigents...*, p. 253-258.
- [35] *Ibidem*, p. 277-287.
- [36] Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS. «La recepció del dret tributari comú a la Corona d'Aragó». *El territori i...*, p. 361-383.
- [37] Stephen P. BENSCH. *Barcelona i els seus dirigents...*, p. 287-298.
- [38] Sobre la noció de comú, vegeu Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS. «La doctrina medieval sobre el Munus y los Comuns de Tortosa». In *Memoriam. Homenaje al profesor Carlos Díaz Rementería*, Huelva, (1998).
- [39] Vegeu *supra*, notes 3 i 12.
- [40] Tomàs de MONTAGUT ESTRAGUÉS. *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, 2 v. Virgili i Pagès, Lleida 1987, vol. I, p. 157-172.
- [41] Stephen P. BENSCH. «La primera crisis bancaria de

- Barcelona». *Anuario de Estudios Medievales*, num. 19. (1989), p. 311-328.
- [42] Sobre Bernat Marquet i la seva família, vegeu C. BATLLE, M. T. FERRER, M. C. MAÑÉ, J. MUTGÉ, S. RIERA, M. ROVIRA. *El «Llibre del Consell»...*, p.135-267.
- [43] Carmen BATLLE GALLART. *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo xv*. Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, Institut d'Història Medieval, Barcelona 1973, vol. I, p. 71-72: «la mencionada tentativa de independizació de los mercaderes, menestrales y marineros de la Ribera no gustaría nada a los ciudadanos honrados, que se opondrían a la misma inmediatamente.» Si bé la professora Batlle afegeix a continuació que «este antagonismo es sólo una hipótesis.»
- [44] Vegeu aquest punt en el treball de referència sobre aquesta matèria: José María FONT RIUS. «La Universidad de prohombres de Ribera de Barcelona y sus ordenanzas marítimas (1258)». *Estudios de Derecho mercantil en homenaje al profesor Antonio Polo*. Edersa, Madrid (1981), p. 209.
- [45] Tanmateix aquest autor té ben present que «tal fue la estructura fundamental del municipio barcelonés, fruto, según acabamos de ver, de una elaboración meditada y experimentada que se extiende desde 1249 hasta 1274»: José María FONT I RIUS. «Orígenes del régimen municipal en Cataluña». A: *Estudios sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*. Universitat de Barcelona, Barcelona 1985, p. 495. Sobre aquest punt vegeu també Carmen BATLLE GALLART. *La crisis social y económica...*, vol. I, p.65-75.
- [46] Sobre aquesta revolta popular, vegeu Carmen BATLLE GALLART. *La crisis social y económica...*, vol. I, p. 36-44.
- [47] Vegeu *supra*, nota 20.

NOTA BIOGRÀFICA

Tomàs de Montagut i Estragués es llicencià en dret el 1975 i en filosofia i lletres (secció d'història medieval) el 1977 a la Universitat de Barcelona. El 1982 es doctorà en dret per la mateixa universitat. Inicià la seva carrera docent a la càtedra d'Història del Dret del doctor Josep M. Font i Rius, primer com a professor ajudant (1976), després com a professor adjunt (1982) i finalment com a professor titular. Va guanyar per concurs oposició la càtedra d'Història del Dret de la Universitat de Santiago de Compostel·la (1991) i per concurs de mèrits la de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona (1993), on actualment és catedràtic d'Història del Dret i de les Institucions. Les línies d'investigació, dins de les quals s'inclouen la majoria de publicacions, activitats de recerca i tesis dirigides, són la història de les institucions polítiques i financeres de Catalunya i de la Corona d'Aragó; la història de la recepció del *ius commune* a Catalunya i la història dels juristes catalans i de les seves doctrines. És membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans per l'especialitat Història del Dret de la Secció Històrico-Arqueològica (2001) i membre corresponent de la Real Academia de Córdoba de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes (2007).